

TARTU UNIVERSITET
Humanistiska och konstnärliga fakulteten
Institutionen för främmande språk och kulturer
Avdelningen för skandinavistik
Svenska språket och litteraturen

Janeli Harjus

**SVENSK POLITIK I FRÅGAN OM
ESTLANDS SJÄLVSTÄNDIGHET
I SLUTET AV DET KALLA KRIGET (1989-1991)**

Bacheloruppsats

Handledare: Mart Kuldkepp, PhD

Tartu 2016

Innehållsförteckning

Inledning	3
1. Syfte och frågeställning.....	4
1.1 Avgränsning	5
2. Material och metod	6
2.1 Tidigare forskning	6
3. Bakgrund	8
3.1 Teoretisk bakgrund	8
3.1.1 Utrikespolitiskt beteende.....	8
3.1.2 Diplomatskt erkännande	10
3.1.3 Annektion och ockupation	11
3.2 Sveriges situation tills 1991	12
3.2.1 Den politiska situationen i Sverige	12
3.2.2 Sveriges utrikespolitik.....	13
3.3 Estlands situation tills 1991.....	14
4. Sverige och Estlands frigörelse	16
4.1 Diplomatska relationer.....	16
4.1.1 Svenska generalkonsulatets avdelningskontor i Tallinn	16
4.1.2 Sten Andersson-affären – är Estland ockuperat eller inte?	18
4.1.3 Samarbete mellan Sverige och Estniska SSR	20
4.1.4 Frihetskampens viktigaste tid.....	22
4.1.5 Sverige och det självständiga Estland	23
4.2 Andra områden	25
4.2.1 Miljöfrågor	25
4.2.2 Reaktionen i det svenska samhället: måndagsmötena	27
4.2.3 Ekonomi	27
5. Diskussion	29
Sammanfattning	31
Resümee	32
Käll- och litteraturförteckning.....	34

Inledning

Under historien har det funnits flera olika perioder inom relationerna mellan dagens Sverige och Estland. Ibland har de varit förenade till ett eget rike, ibland har områdena varit grannar och detta under olika år både på vänligt och fientligt sätt. Under det kalla kriget var Sverige ett neutralt land, Estland däremot låg bakom järnridån som en del av Sovjetunionen. Det betyder att relationerna mellan de två grannarna nästan klipptes av för ett halvsekel – de var delar av olika världar. Förbindelser mellan de två var knappa och allting hände under Sovjetunionens vaksamma kontroll. Ändå var de nordiska länderna, inklusive Sverige, bland dem som först erkände Estlands självständighet i början av 1990-talet och också bland dem första som utvecklade diplomatiska relationer med Estland. Härifrån framgår den här uppsatsens huvudsakliga problemställning: vilken var Sveriges politik i avseendet av Estlands självständighetsförsök? Perioden under forskning sträcker sig från 1989 när frihetsrörelsen i Estland intensifierades till oktober 1991 när Carl Bildts regering kom till makten i Sverige.

Valet av teman baseras mestadels på författarens personliga intresse mot internationella relationerna och deras historiska dimension under senaste årtionden. Mitt särskilda intresseområde är relationerna mellan Estland och de nordiska länderna, framför allt Sverige. En annan anledning är den här tematikens relativt bristande behandling hittills just utifrån aspekten av Estland, och för att bättre förstå förhållandet mellan Estland och Sverige tror jag att det är viktigt att ta en närmare titt på denna tidsperiod och tematik.

Uppsatsen analyserar händelserna under perioden 1989-1991 med hjälp av tidigare studier, diplomatiska brev, Sveriges Riksdags protokoll och erfarenhetsböcker, men också informationen från media och andra källor. Först ges en kort översikt om uppsatsens syfte, frågeställning, avgränsning, material och tidigare forskning. Sedan beskrivs utrikespolitikens teori och ges bakgrundsinformation om de två staternas tillstånd i början av perioden. Det följs av beskrivning och analys av Sveriges politik mot Estland och Estlands självständighetsfråga. Uppsatsen avslutas med diskussion om resultatredovisningar, sammanfattning, referenslista och resumé på estniska.

1. Syfte och frågeställning

Förhållandet mellan svenskar och ester (eller deras stater) har sett olika ut genom tiden. Under 150 år, ”den gamla goda svensktiden” liksom ester ofta har sagt, var Estland en del av Sverige och efter Estlands självständighetsförklaring (1918) hjälpte många svenskar till att bygga upp de nya staterna i Baltikum, men Sverige var också bland de allra första som erkände Sovjetunionens ockupation i Estland i början av det andra världskriget, överlämnade det estniska guldets sommaren 1940 och lämnade ut estniska soldater som hade kämpats i den tyska armén till Sovjetunionen under baltutlämningen 1946 (Küng, 1973: 20 ff.). Härifrån kan man se å ena sidan vänlig, men å andra sidan också skeptisk attityd till Estland och Estlands självständighet. Sådana förändringar är ett intressant material för närmare forskning.

Föreliggande bacheloruppsats fokuserar på frågan om Sveriges politik mot Estlands frigörelse från Sovjetunionen mellan 1989 (frihetsrörelsens intensifiering) och oktober 1991 (Carl Bildts regering i Sverige). Undersökningen tar hänsyn till just Sveriges politik i dess officiella dimension: den svenska regeringen och utrikesdepartementets beteende, men om så behövs, innefattar också händelser i samhället eller debatter i media för att hjälpa till att förstå tematiken på ett mer omfattande sätt. Uppsatsen har därmed en tvistefråga – vilken var Sveriges politik mot frihetskraven som dykte upp i Estland? Estland och dess frihetskrav markerar här dock inte ett enda enhet men som flera olika politiska rörelserna och deras olika idéer om självständighet. Den huvudsakliga frågan analyseras genom att försöka hitta svar på några mindre forskningsfrågor:

- a. Sverige har förklarat sig att vara ett neutralt rike – var Sveriges utrikespolitik också helt neutral när det gäller Estlands frigörelse från Sovjetunionen? Var den snarare för eller emot det självständiga Estland?
- b. Vilka var bakgrunden till Sveriges politik – finns där någon konkret anledning eller förklaring varför ett sådant politiskt beteende formades av Sverige?

c. Hur och varför beslutade Sverige att erkänna Estlands självständighet?

Genom de förenämnda frågorna försöker jag att karakterisera Sveriges politik gentemot Estland och dess frigörelse, och följaktligen relationerna mellan Estland och Sverige.

1.1 Avgränsning

Innan läsaren fortsätter till uppsatsen själv, är det väsentligt att notera några omständigheter. Först och främst: eftersom uppsatsen är baserad bara på material som är allmänt tillgängliga, kan den inte betrakta alla möjligen påverkande aspekter om vilka inte finns sådant material eller vilka kanske inte har publicerades. Därför kan den här uppsatsen inte vara och bör inte tas som allomfattande.

Dessutom är flera källor baserad på särskilda personernas erfarenheter, minnen och åsikter. Sådan information är dock inte alltid objektiv eftersom den är mycket personlig och kan vara partisk eller förutfattad beroende på personens världsbild. Således försöker författaren upprätthålla ett kritiskt tänkande vid användning av alla sådana källor.

Slutligen, fastän uppsatsen fokuserar på relationerna mellan Sverige och Estland, hade Estland under den behandlade perioden nära förbindelser med två andra baltiska länder, Lettland och Litauen, och flera händelser gäller alla de tre. Därför har det i några fall varit omöjligt att utlämna också Lettland och Litauen om deras påverkan på förhållandet mellan Estland och Sverige har varit viktig.

2. Material och metod

Teoretisk del av den här uppsatsen är sammanställd mestadels baserad på en bok av K. J. Holsti, *"International Politics: A Framework For Analysis"* (1995), vilken ger en bakgrundsbild om utrikespolitikens teori inom internationella relationer och kommer att vara till nytta för att bättre förstå den svenska politiken mot Estland. Teoridel innehåller också några förklaringar av viktiga begrepp och det görs med hjälp av rättsliga källor och ordböcker. Beskrivning om det politiska (och utrikespolitiska) bakgrund i Sverige och Estland skall förutom införa allmänhistoriska källor och erfarenhetsböcker.

Uppsatsens analysdel använder å ena sidan de ovannämnda källorna, men lägger å andra sidan också till några studier och publikationer som gäller frågan om relationer mellan Sverige och Baltikum, diplomatiska brev ifrån Sveriges utrikesdepartements arkiv som har publicerats på nätet, Sveriges Riksdags protokoll och andra dokument, och delvis också informationen från massmedia och andra källor.

Inom Riksdagens protokoll och andra dokument (Sveriges Riksdag, 2016) avgränsades sökningen med ett filter om riksmötes år – sökningen tillgodoräknade bara resultat från mötena från 1988/1989 till 1991/1992.

2.1 Tidigare forskning

Tidigare forskning om relationerna mellan Sverige och Estland kring Estlands frigörelses tid är ganska lindrig. Det finns ändå några publikationer om förhållandet mellan Sverige och Baltikum. B. M. Beitelmaier har analyserat Sveriges Baltikumpolitik i sin diplomuppsats *"Explaining Sweden's Baltic policy: construction of regionalism in Northeastern Europe"*. Han förklarar Sveriges förhållande till Baltikum genom tiderna och placerar det inom regionalismteorins ramar. (Beitelmaier, 2010) A. Elthammar och J. Henningson har sammanställt en fallstudie om Sverige och Baltikum från ett säkerhetspolitiskt perspektiv, vilket sammanfaller i några aspekter med mitt

forskningsområde. Deras undersökningsperiod är dock lite senare – från 1991 till 1994 – och inom detta föreslår de genom realistisk och socialkonstruktivistisk analys ett flertal orsaker till varför Sveriges Baltikum-politik i säkerhetsfrågor blev just sådan. (Elthammar och Henningson, 2014) Frågan om Sveriges roll fram till de baltiska ländernas självständighet behandlades också under två seminarier vid Södertörns högskola 2006 och 2007, och diskussionen kan läsas i boken ”Sverige och Baltikums frigörelse: två vittnesseminarier om storpolitik kring Östersjön 1989-1994” (Lundén och Nilsson, 2008).

De andra närmaste publikationerna på tematiskt sätt är några böcker om erfarenheter av L. P. Fredén och D. S. Ahlander, svenska konsuler i Leningrad och Baltikum. Fredéns böcker koncentrerar sig däremot till större delen på Lettland och har inte så mycket information om Estlands situation. Ahlanders handling är mer beskrivande och förklarar händelserna i det hela Baltikum, men inte så mycket Sveriges roll och synpunkter i situationen. Där finns också några publikationer av A. Kung, en journalist av estniskt ursprung men född och bosatt i Sverige, som funderar över händelserna i Baltikum och svenska-estniska relationer, men de böckerna är mestadels utgivna innan slutet av det kalla kriget – den senaste av de böckerna, ”Sverige och Estland: äntligen goda grannar?” publicerades 1991.

Således finns det hittills faktiskt inga verk som koncentrerar sig bara på förhållandet mellan Sverige och Estland – nästan alla av dem ser och analyserar Estland som en del av Baltikum. Den enda författare som har visat Estland som en delrepublik på egen hand har på grund av publiceringstiden ännu inte kunnat ge ett helt omdöme om ämnet. Eftersom den föreliggande bacheloruppsatsen bortser Lettland och Litauen och sätter fokus på bara Sveriges politik mot själva Estland, försöker den alltså ge ett ny och lite annorlunda perspektiv på denna tematik. Fokussättning på bara Estland i stället av det hela Baltikum ger en möjlighet att bättre gå in i detaljer som har varit viktiga i just Estlands fall och i dagens internationell perspektiv är det rimlig att titta på Estland som ett eget självständigt rike som har sina egna internationella förhållanden och inte alltid binda det ihop med Lettland och Litauen.

3. Bakgrund

3.1 Teoretisk bakgrund

3.1.1 Utrikespolitiskt beteende

Varje stat måste ha någon kontakt med andra stater för att vara hållbar, och för detta behöver man utrikespolitik. Utrikespolitik som ett begrepp är, dock, ganska brett, komplex och kan förstås på olika sätt. K. J. Holsti definierar utrikespolitik (på engelska begreppet ”*foreign policy*”) på följande sätt:

ideas or actions designed by policy makers to solve a problem or promote some change in the policies, attitudes, or actions of another state or states, in nonstate actors (e.g., terrorist groups), in the international economy, or in the physical environment of the world. (Holsti, 1995: 83)

Utrikespolitiska aspekter och handlingar tillsammans med deras anledningar kan vara mycket skiljaktiga, men enligt Holsti (1995: 84) har ländernas utrikespolitiska beteende i stort sett fem olika generella ändamål, vilka under nutiden är:

- 1) säkerhet,
- 2) autonomi,
- 3) välfärd,
- 4) status och prestige,
- 5) andra mål.

Säkerhet – förmågan att hantera sårbarheter och hot – hävdas som ett universellt mål alla stater har. Det kan uppnås genom olika metoder, vilka kan klassificeras i fyra grupper. De är: isolering – genom att förbli oberörda av angelägenheter av andra, att undvika militära förpliktelser mot andra och att inte tilldra några intressen, dvs. skära sig av från världen utom sina egna gränisar; självförtroende – också genom att undvika militära förpliktelser mot andra, men med hjälp av avskräckning, t.ex. genom att äga en stor militär kapacitet; neutralitet – genom att vara medveten, men besluta att inte välja

sidor och inte var inblandad i internationella konflikter, i utbyte för att inte göra allianser med någon och inte att låta sitt territorium används på ett sätt som är skadligt för intresse av en annan makt inom konflikter – eller alliansfria rörelse – politik att undvika att göra militära åtaganden för att tjäna intressen av stormakterna, mestadels gäller för tredje världens länder som inte ville sluta sig samman med NATO eller WTO; och bundsförvanter – att minska sårbarhet och hot genom att mobilisera hjälp av andra utöver den egna militära makten genom olika strategier på olika åtagandenivåer. (Holsti, 1995: 84 ff.) Syftet med alla dessa typer av beteende är att skydda rikets fullständighet.

Autonomi betyder för ett land att dess regering har förmågan att formulera och genomföra inrikes- och utrikespolitik enligt sin egen vilja (Holsti, 1995: 96). Autonomi står nära suveränitet, men ett suveränt land kan också vara utan autonomi. Det betyder att inte varje officiellt självständigt land har en möjlighet att formulera sin egen utrikespolitik enligt sina prioriteter. T.ex. små länder är ofta för sårbara för att ha sin egen politik och måste ta hänsyn till större länderna och deras behov och villkor – i detta fall har de ingen autonomi. Autonomi kan ökas genom att bygga upp militär, ekonomisk och vetenskaplig kraft. Hur som helst, autonomi i världen är på väg att minska därför att de andra värderingarna, särskilt välfärd, maximeras oftast genom att lämna ifrån sig fullständig handlingsfrihet (Holsti, 1995: 97).

Välfärd är i första hand ett ekonomiskt mål. Det handlar om handelsstrategier och politik om hur man reglerar import och export – finns där ekonomisk interaktion med andra länder eller inte och hur mycket. Å andra sidan är välfärd ett ganska nytt koncept där en stat också har en skyldighet att leverera en mängd olika sociala tjänster för sina medborgare. (Holsti 1995: 97) Välfärdens internationella dimension handlar, dock, om ekonomiska strategier. De kan variera i hög grad beroende på ekonomiska sektorer, t.ex. autarki, merkantilism, frihandel, ekonomiska koalitioner, karteller, regionala frihandelsavtal, den nya protektionismen, osv. (Holsti, 1995: 99 ff.).

Frågan av prestige har mestadels att göra med rikets utseende – hur starkt och kraftigt det är eller ser ut, vilken militär utrustning det har, hur bra är dess representanter i kultur, sport, teknologi osv. Holsti (1995: 107) förklarar status och prestige som ett mål

att ”generate deference, respect, and sometimes awe” hos andra politiska föreningar (huvudsakligen hos stater, men också hos stammar, statsstater, vädnen).

Hos andra mål placeras t.ex. skyddet av människor av samma nation-, religion- eller ideologisk grupp, och försök att skapa en ny världsordning. Sådana var exempelvis utrikespolitikens ändamål i Hitlers Tyskland och Sovjetunionen. Men ’andra mål’ kan också stå för skyddet av mänskliga rättigheter. (Holsti, 1995: 108 ff.)

Dessa fem typer av ändamål är nästan universella för alla stater, men det beror på riket, vilka av dem är prioriterade och hur de uppnås. Ofta är ett eller några av dem viktigare för regeringen och de prioriterade ändamålen nås på bekostnad av andra. I nutidens internationella system där olika stater är ofta mycket kopplad med varandra genom transnationala associationer och besittning nätverk, är det ibland, förutom de ovannämnda metoderna, möjligt att uppnå sina mål bara genom manipulation, upprätthållande eller förändring av tillstånd inom andra stater (Holsti, 1995: 117). Emellertid säger han, att länderna agerar rationellt och dessutom är det möjligt att förutsäga deras beteende (Holsti, 1995). Vanligen finns det också konkreta officiella mål och utrikespolitiska strategier, vilka bygger landens bredare utrikespolitiska bas.

3.1.2 Diplomatiskt erkännande

I ömsesidiga relationer mellan två länder är det första och tydligen viktigaste steg diplomatiskt erkännande av varandra. Erkännandet har nuförtiden även blivit det centrala elementet inom den internationella rätten om det gäller statens existens (Nutt, 2008). Erkännandets begrepp och hur det fungerar inom internationella relationer har förändrats ganska mycket under tiden och har också olika betydelser *de facto* och *de iure*. Enligt Nutt (2008) började man använda erkännandet i internationell politik efter Wienkongressen i 1815 och då menade det att av faktum orsakade lagen: man erkände ett land om det *de facto* existerade och hade en suverän härskare. Efter det första världskriget hade den internationella rätten och situation i världen förändrats väldigt mycket och det var nödvändigt av att förbjuda olagliga ockupationer och annekationer. Det formulerades och bekräftades med Briand-Kellogg pakten (1928) och Stimptons

doktrin (1931). Med Montevideo konventionen 1933 tillades rikets definition: “[t]he state as a person of international law should possess the following qualifications: a) a permanent population; b) a defined territory; c) government; and d) capacity to enter into relations with the other states” (Convention On Rights and Duties of States, 1933). Trots att de dokumenten officiellt grundade diplomatiskt erkännande, finns det ändå länder vilka uppfyller dessa villkor men hittills inte erkänts, t.ex. Transnistrien – det finns och det fungerar *de facto*, men inte *de iure*, eller tvärtom.

3.1.3 Annektion och ockupation

Nationalencyklopedins Ordbok (1995 och 1996) definierar annektion och ockupation på följande sätt:

- Annektion eller annexion är ”införlivande (av landområde)” (NEO, 1995: 39) och att annektera betecknar begreppet att ”ta (landområde) i besittning med våld el. åtminstone genom ensidig maktutövning” (NEO, 1995: 39).
- Ockupation är ”det att utan (laglig) rätt bemäktiga sig (hus eller område) genom att slå sig ner i och använda (detta) med hjälp av militärmakt el. på fredlig väg” (NEO, 1996: 493) och att ockupera betyder att ”ta i besittning utan laglig rätt med avs. på (större) landområde, särsk. (del av) stat, el. fastighet etc.” (NEO, 1996: 493).

Trots att de begreppen står ganska nära varandra, finns där en viktig skillnad mellan deras betydelser. Under ockupation, vilken är en tillfällig situation, kvarstår rikets *de iure* suveränitet och tillstånd som ett rike, medan annektion också förvärvar rikets suveränitet och förvandlar det *de iure* till en del av inkräktarens land (Mälksoo, 2003: 181). Annektion betraktas som en av de möjliga lösningarna i ockupationssituation. Det finns ändå olika åsikter inom internationell rätt om det gäller sådan lösnings laglighet. Andra lösningar som kan avsluta en ockupation är överlåtandet eller frisättning av territoriet. (Mälksoo, 2003: 181)

3.2 Sveriges situation tills 1991

3.2.1 Den politiska situationen i Sverige

I Sveriges politiska landskap har det mest "typiska drag" (Hadenius, 1990: 187) alltid varit stabilitet: där har varit inga stora förändringar inom parti-spektrumet sedan skapelsen av det moderna systemet 1918. Det ledande partiet har nästan alltid varit Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (vanligen Socialdemokraterna), som behöll sin makt även under 1970- och 1980-talet när socialisterna förlorade sin starka ställning i de flesta Västeuropeiska länderna. 1988 vann Socialdemokraterna över 43 % av rösterna mellan de tre borgerliga partierna tillsammans fick kring 42 %. Fastän Moderaternas och Miljöpartiets popularitet ökade båda före Riksdagsval 1985 och 1988, kunde de inte konkurrera ut Socialdemokraterna, vilket för Socialdemokraterna själva var "en tydlig indikation på att väljarna inte vill ha en förändring". Opinionsundersökningar från 1989 och 1990 visar däremot att Socialdemokraternas stöd hos folket är lägre än någonsin. (Hadenius, 1990: 173 ff.)

De mest aktuella problemen före Riksdagsvalet 1988 var den offentliga sektorn och folkets missnöje med tjänster i t.ex. sjukhus, skolor, barnomsorg osv. En annan fråga var anti-immigrationspolitik, vilket inte var en vardagsfråga i Sverige, men hade kommit upp i Skåne när de lokala myndigheterna genomförde en folkomröstning för att förbjuda acceptans av utländska flyktingar i Sjöbo kommun. Trots att en stor del av de problemen som vanligen uppstod före Riksdagsval åsidosattes i skuggan av Ebbe Carlsson affären, vilken var en politisk skandal i anslutning till mordet på Olof Palme, var ett tema ändå mycket anmärkningsvärt och det var miljön, speciellt ekologiska katastrofer i Östersjön. Det orsakade att Miljöpartiet blev 1988 det första nya partiet i Riksdagen sedan 1918. (Hadenius, 1990: 173 ff.) Problemen som dök upp efter Riksdagsvalet 1988 var exempelvis hög inflation, låg tillväxt och framtida strategier inom energi- och skattepolitik. Debatt om den offentliga sektorns effektivitet framgick också. (Hadenius, 1990: 181 ff.)

Under 1986-1991 var Sveriges statsminister Ingvar Carlsson (Socialdemokratiska arbetarepartiet) och han följdes av Carl Bildt (Moderata samlingspartiet) under 1991-1994 (Erixon, 2014).

3.2.2 Sveriges utrikespolitik

Sverige valde en neutral utrikespolitik redan under 1800-talet och har inte varit i krig efter Napoleons tid (Nolan, 1999: 300). Orsaken till ett sådant val var kortfattat ett behov att erövra och behålla de nyttiga stora marknaderna för Sveriges specialiserade ekonomin. Landet kunde inte ha några konflikter med de viktigaste handelsparterna. (Sevón, 1995: 30) Den lättaste vägen till ett sådant tillstånd var neutralitet. Så blev Sveriges utrikespolitiks huvudsakliga mål att Sverige förblir fred, frihet och välstånd och undviker konflikter av alla slags (Elthammar och Henningson, 2014: 9). Politisk neutralitet är enligt NEO (1996: 456) ett "särskilt politiskt förhållningssätt (under krig) som syftar till att undvika ställningstagande för ngn av de krigförande parterna samt att undvika att på ngt sätt utnyttjas för stridshandlingar".

Det finns olika åsikter om huruvida Sveriges neutralitet alltid faktiskt har varit helt neutralt eller inte. Exempelvis under det Andra världskriget fortsatte Sverige att förse Nazi-Tyskland med järnmalm (Nolan, 1999: 301). Sverige var också den andra staten i världen som erkände Sovjetunionens ockupation av Baltikum 1940. Den första var Stalins dåtida bundsförvant, Tyskland. (Küng, 1973: 20) Officiellt erkändes ockupationen också av Japan, delvis *de facto* men inte *de iure* även av Finland – alla andra länder förblev på något sätt vaga i denna fråga, men nekade ett erkännande (Nutt, 2008). Härifrån förefaller Sveriges strävanden att balansera sin position mellan de två stora i dåtidens Europa. Efter det Andra världskriget tog en "mörk stund" (Reinfeldt, 2011) plats i den svenska utrikespolitiken: i slutet av 1945 och i början av 1946 utlämnade Sverige ungefär 2500 tyskar, 139 letter och sju ester till Sovjetunionen (Pillak, 2006: 151). Däremot uttryckte Sverige en avvisande åsikt när Sovjetunionen invaderade Afghanistan och när USA ingrep i Vietnam och Centralamerika under 1980-talet, samt kämpade mot kärnvapen (Hadenius, 1990: 188 ff.). Det finns flera stödjande påståenden på båda sidorna. Frågan om Sveriges neutralitets riktighet i frågor förutom

Estlands frigörelse är ändå inte den här uppsatsens centrum och därför analyseras inte detta ärende ytterligare.

Under den behandlade perioden steg Sveriges utrikespolitik närmare Europeiska Gemenskapen, men Sveriges intresse var mestadels ekonomiskt och en följd av den gemensamma inre marknadens idé. Regeringen uttryckte löftet att samarbeta med EG så mycket som möjligt, bara utrikes- och försvarspolitiken utelämnades. (Hadenius, 1990: 174) En viktig del av Sveriges utrikespolitik var länderna i tredje världen och målet att hjälpa till med deras uppbyggnad samt att söka fredliga lösningar på konflikterna i utvecklingsländerna – i Afrika, Mellanöstern, Latinamerika. Efter Sovjetunionens kollaps 1991 minskade en sådan politiks vikt och samarbete med Europa blev mer väsentlig. (Bjereld, 1993: 179)

Sveriges utrikesminister under den observerade perioden var socialdemokraten Sten Andersson, som följdes av Marghareta af Ugglas från Moderata samlingspartiet i slutet av 1991.

3.3 Estlands situation tills 1991

Estland nådde självständighet först under det Första världskriget, 1918. Denna statsbildning varade till undertecknandet av Molotov-Ribbentrop-pakten den 23 augusti 1939, vilken delade östra Europa på abstrakt sätt mellan Tyskland och Sovjetunion. Enligt denna plan skulle Estland tillhöra Sovjetunionen och efter tvingade bas avtal placerade Sovjetunionen sina militära styrkor på Estlands territorium. Estland blev under Sovjetunionens ockupation, kommunistisk regering installerades och i juli 1940 slogs Estland samman med Sovjetunionen som en sovjetrepublik. Under det Andra världskriget ockuperades Estland också av Tyskland, men i slutet av kriget var Estland ändå en del av Sovjetunionen och förblev det för mer än 40 följande år. Liksom i alla andra delrepubliker, bildades ett kommunistiskt enpartisystem i Estland och den inre politiken kom under Moskväs regering. Alla andra politiska rörelser i samhället var undertryckta. Någon väsentligt självständig utrikespolitik hade Estland som en del av

Sovjetunion naturligtvis inte. Trots att Estniska SSR hade sitt eget utrikesministerium, var dess verksamhet ändå fullkomligt i händerna på Moskva (Fredén, 2004: 12).

I mars 1985 blev Michail Gorbatsjov Sovjetunionens generalsekreterare. Han tog med sig ett genomgripande reformprogram – *perestrojka* (ryska, betyder ”omdaning”). Programmets centrala idé var att utan unionens sönderfall vägleda denna mot en viss form av demokratisering och öppenhet (*glasnost*). Demokrater och patrioter tog tillfället i akt över hela unionen, också i Estland. (Fredén, 2004: 23) Man började kritisera regeringens politik och folket kom upp med många olika nya idéer. Man protesterade mot oljeskifferbrytningen, kämpade för ett autonomt och ekonomiskt självbärande Estland, oroade sig för tillståndet i estniskt kulturliv osv. Under sommaren 1987 började den sjungande revolutionen och den 23 augusti 1988 ägde den Baltiska kedjan rum – två stora patriotiska folkrörelser i Estland, och under år 1988 bildades också den estniska folkfronten (Lundén och Nilsson, 2008: 16). Den var en organisation som var inte ansluten till något parti men var en mer en bred politisk rörelse för statens frihet och oberoendet från Moskva. Under valen våren 1990 kunde estniska väljarna för första gången rösta på kandidater i fria val och folkfronten fick mellan 50 till 60 % av alla avgivna röster (Ahlander, 1992: 77).

Estland deklarerade sin självständighet från Sovjetunionen den 20 augusti 1991, genast efter ett kuppförsök i Moskva mot Gorbatsjovs perestrojka-program och för att hindra nedskrivning av det nya unionsavtalet. Sovjetunionen erkände Estlands, Lettlands och Litauens självständighet den 6 september 1991 (Lundén och Nilsson, 2008: 10).

4. Sverige och Estlands frigörelse

I sin minnesbok har L. P. Fredén (2004: 39) skrivit att "[r]edan 1988 var det uppenbart att något verkligt stort höll på att ske på andra sidan Östersjön. UD beslöt att intensifiera Baltikum-bevakningen." I det här kapitlet tittas närmare på några viktigare teman och händelserna mellan Sverige och Estland under några följande år, från 1989 till oktober 1991, och provas att analysera, vilka var deras betydelse för det svensk-estniska förhållandet och hur de uttryckte Sveriges attityd mot Estland och Estlands frigörelse.

4.1 Diplomatiska relationer

4.1.1 Svenska generalkonsulatets avdelningskontor i Tallinn

Det svenska generalkonsulatet skapades i Leningrad (idag S:t Petersburg) 1972 och dess yta omfattade alla de tre baltiska sovjetrepublikerna och några ryska län (Fredén, 2004: 39). Under år 1988-1989 började man utveckla en plan om Sveriges stödpunkter också i Baltikum. Projektet leddes av Tomas Bertelman och Hans Olsson, två Sovjetunionsspecialister från Sveriges utrikesdepartement. Idén kom från den svenske generalkonsuln i Leningrad, Dag Sebastian Ahlander, och diplomaten Lars Fredén. (Kaupmees, 2005)

Orsaken till en sådan idé var behovet att lösa problemet med ett stort antal viseringsansökningar i Leningrads generalkonsulat och Moskvas ambassad. Eftersom möjligheterna för sovjetiska medborgare att resa utomlands under senare tid hade förbättrats, hade kön för att få visum följaktligen blivit mycket längre. Under det hela året 1988 var antalet viseringssökande ca 3000, medan det under 1989 ökade till ca 1000 ansökningar i månaden. (Sveriges Riksdag, protokoll 1989/90:6) Som resultat hade det faktiskt blivit mycket invecklat att få ett visum att besöka Sverige därför att de sökande var så många. Fredén (2004: 10) har beskrivit att de viseringssökande måste vänta någon vecka och även övernatta i bilar utanför konsulatgatan bara för att lämna in sin ansökan. Mestadels var ansökarna ester. Därigenom blev det Ahlanders och Fredéns

huvuduppgift att snabbt skapa ett kontor i Tallinn där alla dessa viseringsansökningar kunde behandlas på plats. Kontoret var planerat att vara redo när utrikesminister Sten Andersson skulle komma till Tallinn den 8 november 1989. (Fredén, 2004: 10 ff)

Godkännande från Moskva var inte begärt därför att man var rädd för ett nekande svar och man ville inte riskera med detta. Utrikesministeriet i Moskva informerades i april 1989 och det gjordes med försiktighet och på en låg diplomatisk nivå. Reaktion på detta var enligt UD:s pressavdelning positiv eftersom en likadan finländsk institution i Tallinn fungerade väl. Som planerat, öppnades Leningrads generalkonsulats avdelningskontor i Tallinn den 8 november 1989 med konsul Håkan Damm som föreståndare (Ahlander, 1992: 14). Våren 1990 gjordes detsamma i Riga. (Fredén, 2004: 41 ff.) För allmänheten öppnades avdelningskontor i Tallinn den 11 december 1989. Generalkonsulatet i Leningrad med sina avdelningskontor blev ”ett unikt diplomatiskt fenomen” eller en diplomatisk hybrid (Ahlander, 1992: 7 ff.).

Öppnandet av ett avdelningskontor i Estlands huvudstad kan ses som Sveriges försök att stärka förbindelserna mellan de två länderna eller det första steget i skapandet av diplomatiska relationer av något sätt. Ett annat tecken till detta är det sätt på det gjordes – utan att lyssna på Moskvas åsikt innan planen var säker. När man placerar detta in i Holstis teori, verkar ett sådant beteende vara manipulation på någon nivå – det kan synas som ett försök att påverka Sovjetunionens inrikespolitiska situation utan att ha Moskvas godkännande för det. Konkreta ändamål av detta är emellertid inte klar. Hursomhelst, Fredén (2004: 42) nämner också att där har varit diskussioner om ”separata” konsulära förbindelser mellan Estland och Sverige, men eftersom de lokala myndigheterna och det sovjetiska utrikesministeriet inte kunde hitta något slutgiltigt resultat i denna fråga, avslog Sverige detta förslag. Å andra sidan var anledningen till denna händelse – antalet viseringssökande – ett helt praktiskt problem och avdelningskontor var bara en rimlig lösning eftersom de viseringssökande var mestadels just ester. På det här sättet verkar öppnandet av ett avdelningskontor i Tallinn inte just ett avsiktligt steg mot att hjälpa Estland med frihetskraven.

4.1.2 Sten Andersson-affären – är Estland ockuperat eller inte?

I november 1989 besökte Sveriges utrikesminister Sten Andersson alla de tre baltiska delrepublikerna och Moskva. Hans besök i Estland blev dock en mycket större händelse inom samhället än förmodligen planerats. En Tv-reporter frågade nämligen om hans åsikt om Estlands status – är Estland ockuperat eller inte? Ministern förnekade att Estland var ockuperat och några dagar senare i Vilnius även föreslog att bara en minoritet i de baltiska länderna ville ha fullständig självständighet. (Fredén, 2004: 51) Detta var inte någonting ester, letter och litauer ville höra och det väckte en vidsträckt kritisk debatt mot Andersson både i Baltikum och Sverige.

Förklaringen till Anderssons svar är inte så ologisk – medan Sveriges politik hade redan sedan slutet av det andra världskriget visat Baltikum som en annekterad del av Sovjetunionen, kunde det samtidigt inte vara ockuperat. Kung (1991: 136 ff.) säger att redan under de första åren efter Estlands ockuperingsprocess av Sovjetunionen var det klart, även utan något formell åsikt, att Sverige erkände Sovjetunionens närvaro som en annektion. Bevisen på detta är många: den svenska medverkan vid stängningen av de baltiska beskickningarna i Sverige och av de svenska beskickningarna i Baltikum (augusti 1940), acceptans av den sovjetiska medborgarskapslagstiftningen i Baltikum (september 1940), överenskommelse om sovjetisk ersättning för förstatligad svensk egendom i Baltikum (maj 1941), båtutlämningen (1945), baltutlämningen (januari 1946), osv. Kung (1991: 139) spekulerar i att erkännandet av annektion skedde tack vare Sovjetunionens framgång i det andra världskriget. Som en stormakt hade den uppnått säkerhet, autonomi och prestige, vilka var tillräckliga att påverka andra stater att bete sig enligt dess intressen. Ändå kan man säga att även om ett sådant uttalande var taktlöst i avsikt av många, Andersson bara kände igen sitt rikes politiska beteende.

Fredén (2004: 44 ff.) fördömer Anderssons ordval, men reflekterar till Sveriges erkännande av Estlands annektering som en god sak på något sätt – utan officiella relationer med Sovjetunionen kunde Sverige aldrig skapa avdelningskontoret i Estland eller kunde inte närvara under frigörelseprocessen och i det unga fullvärdigt självständigt Estland 1991.

Efter resan informerade Andersson riksdagen om sitt besök på följande sätt:

På grund av vår inställning i erkännandefrågan kan vi idag ha direkta kontakter med de baltiska myndigheterna och konkret bidra till förverkligandet av de baltiska republikernas strävan efter ökad självständighet. (Küng, 1991: 161 ff.)

I detta uttalande gav Andersson, i motsats till det tidigare, en mycket klar antydning om Sveriges förhållningssätt till Baltikums situation och självständighetskrav. Viljan att bidra i denna process genom direkta kontakter mellan de baltiska myndigheterna är en ganska tydlig antydning om på vilken sida Sverige var i denna tematik – Baltikums eller Moskvas. Anderssons åsikt i Baltikums favör passar också till hans partimedlemskap, medan stödet till en demokratisk frigörelseprocess snarare än till ett kommunistiskt rike står väl närmare till de socialdemokratiska avsikterna. Frågan här är huruvida denna åsikt var hans egen uppriktiga idé eller var ett försök att avhjälpa vad som hände under hans Baltikumsresa – sådan dubbelmoral är möjlig eftersom Anderssons uttalande hände just efter han hade ådragit sig en hel del kritik för sitt svar där.

I en senare intervju (december 1989) förklarade Andersson att enligt Sveriges synpunkt hade Sovjetunionens ockupation ägt rum i juni 1940 och övergått i annektering i augusti med ett samlingsregeringens beslut, vilket inte kunde ändras (Ahlander, 1992: 74). På sensommaren 1990 skrev Andersson en artikel om Baltikum och svensk politik vilken publicerades i baltisk press – i varje baltiskt land i en ryskspråkig tidning och i en på det inhemska språket. Trots att dess formulering var försiktig, var allmänna tonen i artikeln ”probaltisk”. Det var också den första gången en utländsk utrikesminister publicerade sig i Baltikum. (Fredén, 2004: 142 ff.)

De baltiska frihetskraven fick också stöd från flera andra svenska partiledare och politiker under 1980-talet, t.ex. Gösta Bohman, Britt Mogård, Ulf Adelsohn, Carl Bildt, Per Ahlmark, Ola Ullsten, Bengt Westerberg, Thorbjörn Fälldin, Karin Andersson och Olof Palme. (Küng, 1991: 153 ff.)

På detta sätt blev händelserna under Sten Anderssons resa till Baltikum faktiskt ganska positiva för Estland. Genom ett sådant uttalande – vilket ju egentligen inte var fel om man känner till Sveriges utrikespolitik, men bara oförsämrat – fick Baltikum uppmärksamhet i Sverige och speciellt intresse av utrikesminister Sten Andersson själv. Denna affär kan alltså vara en pådrivande faktor till framtida händelser.

4.1.3 Samarbete mellan Sverige och Estniska SSR

I mars 1990, genast efter Litauens självständighetsförklaring, sade utrikesminister Andersson i sitt tal det följande:

Sverige tillämpar den s k universalitets-principen och erkänner alla stater som uppfyller de folkrättsliga kriterierna för en stat. Dessa kriterier är ett territorium, en befolkning på detta samt en regering som utövar suverän och effektiv kontroll över territoriet i fråga. (Fredén, 2004: 73 ff.)

Den 30 mars utropade Estland och den 4 maj Lettland en övergångsperiod till självständighet, vilka var i många aspekter likadana med Litauens självständighetsförklaring. Den hade ändå inte fått något erkännande av någon stat. (Fredén, 2004: 112 ff.) Följaktligen visar det att inte heller Sverige eller någon annan stat trodde att de baltiska delrepublikerna var ”redo” för självständighet i 1990. Eftersom Estland (och på samma sätt också Lettland och Litauen) inte hade något problem med uppfyllelse av de första två kriterierna – territorium och befolkning – kunde problemet enligt Anderssons uttalande bara dyka upp med regeringen och dess suveränitet på territoriet.

Ändå erbjöd Sverige sitt stöd för idén och finansiering under hösten 1990 för att hjälpa grunda baltiska informationskontor i Stockholm. Anledningen till detta var att stödja demokrati och dess utveckling i Östersjöområdet, förenkla direkta kontakter mellan Sverige och Baltikum och något förstärka de baltiska republikernas internationella positioner. Kontoren ändrade ännu inte Sveriges hållning i erkännandefrågorna och hade ingen officiell status, men de blev genom intervjuer och framträdanden Estlands,

Lettlands och Litauens representerande ansikte i Sverige. Den svenska militära underrättelsetjänsten bistod också till en militär uppbyggnad i alla de baltiska länderna från maj 1991. (Fredén, 2004: 146 ff.) Svenskarna tog även hand om mobiltelefoner, tidningsprenumerationer, telefaxapparater, parabolantennar m.m. för att minska esternas isolering från västvärlden och finansierade de nya baltiska regeringarnas utlandsresor (Ahlander, 1992: 17).

Även om Sverige inte tyckte att det Estniska SSR var redo att bli ett självständigt rike 1990, gav Sverige på det sättet redan uppenbarligen sådan hjälp till Estland som stödde Estlands självständighetsplaner och beredde Estlands regering både finansiellt och med kunskaper och kännedom att bli självständigt i närmaste framtiden. Sverige hade beslutat att använda sin välfärd för att förbättra Baltikums situation. Genom detta stärkte Sverige sin prestige och influenssfär inom Östersjöområdet.

Likadana idéer var inkluderade också i Beitelmairs (2010: 125) forskning – att Sveriges regering ville genom influensen ”*establish a favorable political system in the Baltic States that would mirror Sweden’s democracy and socially balanced capitalism*” – och i Ahlanders diplomatrapportering. I ett brev till Utrikesdepartementets kabinetssekreterare Pierre Schori beskriver han Sveriges motivation att stödja de baltiska länder – det sägs vara byggd på alla folks rätt till självbestämmande, geografiska närhet, historiska engagemang och många svensktalande som tidigare bodde i Baltikum, också att Baltikums stora intresse för Norden tas som ett intresse för de samhällslösningar de nordiska länderna har valt (Ahlander, 1991: 3).

Kort före självständigheten, i maj och juni 1991, utbildades även baltiska diplomater i Stockholm genom korta kurser. Denna gång kom initiativet från Baltikum. Men i allmänhet gjordes “en hel del i Stockholm för att stödja Baltikums frigörelse”. (Fredén, 2004: 147 ff.)

4.1.4 Frihetskampens viktigaste tid

Baltikums frihetskamp intensifierades i januari 1991. Den 7 januari gav Sovjetunionens försvarsminister Jazov order om att inkallelsen av unga män i värnpliktsåldern genast skulle genomföras och det gällde också de baltiska republikerna. Ett sådant uttalande mottogs inte alls bra. Sverige såg det som ett militärt maktmedel och nästa dag uttryckte Andersson sin oro för ett sådant våldsamt beteende vilka försöker “stoppa den pågående politiska processen i Baltikum” till den sovjetiske ambassadören. Efter våldsamma händelser i Litauen några dagar senare stod också statsminister I. Carlsson upp för Baltikum:

Sovjetunionen måste avstå från att använda våld i Baltikum och snarast inleda seriösa förhandlingar med de baltiska republikerna, vars folkvalda parlament är legitima företrädare för respektive folk. De baltiska folken har som alla andra rätt till fred och frihet. Vi stöder deras strävan efter självständighet. (Fredén, 2004: 153 ff.)

De två uttalandena ger en mycket klar bild av Sveriges ståndpunkt mellan Baltikum och Sovjetunionen. När före detta hade Sveriges politikernas åsikter och åtgärder gett antydning om Sveriges hållning, men alltid också prövat att behaga Sovjetunionen samtidigt, var det den första gång man yttrade sitt stöd för Estland och de andra baltiska republikerna istället för att inte försöka förarga sin stora grannes ledare i Moskva. En stor roll i denna vändning hade de “blodiga söndagens” handlingar i Vilnius några dagar tidigare – sammandrabbningar mellan Sovjetunionens armé och Litauiska demonstranter vid Tv-tornet i Vilnius där obehäpnade civilpersoner dödades. Fredén (2004: 183 ff.) beskriver dem som en vattendelare i svensk Baltikumpolitik: stödet för Baltikums frihetskav blev klarare och starkare medan tvivel på Moskvans beteende ökade. Detta bidrog naturligtvis också till Moskvans irritation.

4.1.5 Sverige och det självständiga Estland

Den 22 maj 1991 konstaterade D. S. Ahlander i en diplomatrappport att Sverige, som de andra västländerna, är beredda att erkänna de baltiska staterna helst med Sovjetunionens medverkan men om det skulle vara nödvändigt, gör Sverige det också mot Sovjetunionens vilja (Ahlander, 1991: 4).

Faktiskt erkände Sverige Estland som ett självständigt rike den 27 augusti 1991 (Eesti Suursaatkond Stockholmis, 2015), sju dagar efter Estland återvann sin självständighet, och var med detta det tjugonde land som gjorde det (Fredén, 2004: 222). Hur som helst säger Beitelmaier (2010: 158) att det var ett tveksamt beslut eftersom Sverige var rädd att förolämpa Sovjetunionen. Fredén (2004: 222 ff.) beskriver ett telegram från utrikesministern till avdelningskontoren den 23 augusti: det sa att Sverige inte ännu kunde erkänna de baltiska republikerna som självständiga eftersom regeringarna inte utövade ”en effektiv och suverän kontroll över territoriet i fråga” – trots allt planerade Sverige att erkänna Estland, Lettland och Litauen när Sovjetunionen själv gjorde det. Sten Andersson skulle uppmana de sovjetiska ledarna till detta beslut under hans nästa Moskvaresa den 10 september. Detta hände hursomhelst aldrig eftersom erkännandet från Ryssland kom tidigare (den 24 augusti) och fastän ingenting hade förändrats i de kriterierna Sverige sökte efter – sovjetiska gränsgrupper stod fortfarande vid Baltikums gränser och sovjetiska soldater på deras mark – beslutade också Sverige att erkänna Estland, Lettland och Litauen.

I den riktiga erkännandefrågan synes Sveriges beteende mycket tveksamt. Medan haft under flera år stött Estlands och det övriga Baltikums frihetskrav och kampen mot ett självständigt demokratiskt rike ser ett sådant beteende ganska konstigt ut. Det visar att Sverige ändå inte var så modig när saken gällde också Sovjetunionen. Sverige var återigen rädd för Sovjetunionens reaktion. Det var ändå inte saken med bara Sverige, utan var en allmän tendens också i den övriga västvärlden. Som en av det kalla krigets stormakter hade Sovjetunion lyckats att uppnå en väldigt hög status som en stark union med sin stora och avancerade militära utrustning. Medan järnridån låg mellan västvärlden och Sovjetunionen kunde västvärlden aldrig vara säker på vad som hände

på andra sidan och hade ingen aning om hur svag Sovjetunionen faktiskt hade blivit. Därför var också västvärldens beteende i frågan av Sovjetunionen vaksamt och försiktigt.

Förhållandet med Sovjetunionen var mycket viktigt för Sverige just på säkerhetspolitiskt sätt. Händelserna i Baltikum blev nya ärenden i svensk säkerhetspolitik i och med att de ställde Sverige inför fundamentala ideologiska frågor vilka kunde beröra Sveriges centrala säkerhetspolitiska intressen (Fredén, 2004: 243). Rörelserna hände verkligen – Beitelmaier (2010: 43) konstaterar att det svenska neutralitetspolitik ”*became heavily contested*” 1991, mestadels på grund av dess Baltikum-politik. En slutsats från Elthammars och Henningsons (2014: 19) analys är att Sovjetunionen utgjorde ett säkerhetshot mot Sverige och stödet till Baltikums frigörelse hjälpte Sverige att dra de sovjetiska gränserna längre bort från Sverige. Det kan alltså vara just denna anledning till att Sverige förblev så försiktig i erkännandefrågan. Den svenska säkerheten och autonomin var ändå inte så starka.

Efter självständighetserkännandet fick Baltikum också en officiell ursäkt av Sverige för misstag Sverige hade gjort under historien – för erkännandet av Sovjetannektonen, baltutlämningen och för att man inte hade hjälpt Baltikum under CSCE-förhandlingar i Helsingfors i vad som gällde mänskliga rättigheter och kultur- och språkproblem i Sovjetunionen. 1991 fick Baltikum däremot hjälp från Sverige med ansökningar till internationella organisationer som Förenta Nationerna, CSCE och Europarådet, med avgränsning av deras riksgränser, med utveckling av väpnade styrkor och stabilisering av inre säkerhet, i tekniska och ekonomiska frågor osv. (Beitelmaier, 2010: 94 ff)

Nordiska rådet, där Sverige också är en medlem, grundade tre kontor i Baltikum redan 1991 – ett i varje huvudstad, dvs. Tallinn, Riga och Vilnius. Med detta hjälpte de skandinaviska länderna att stabilisera Baltikums självständighetskrav. Samarbete mellan det Nordiska rådet och baltiska parlamenten började ändå redan 1989 vilket ledde till grundande av Baltiska rådet (1991) och flera andra projekt. Estland tillsammans med Lettland och Litauen begärde också medlemskap i det Nordiska rådet, men deras anhållan accepterades inte. Istället ledde det till skapelsen av Östersjöstaternas råd, för

vilket initiativet kom inte från Sverige eller Baltikum utan från Tyskland och Danmark. (Beitelmair, 2010: 41 ff.) Det visar att Sverige såg Estland, Lettland och Litauen som möjliga partner för samarbete, men inte likvärdiga med Sverige själv eller de andra nordiska länderna.

Den 28 augusti besökte de tre baltiska utrikesministrarna Stockholm och det upprättades diplomatiska förbindelser mellan deras länder och Sverige (Fredén, 2004: 222). Två dagar efter att Sverige erkände Estlands självständighet, den 29 augusti 1991, började Lars Arne Grundberg sitt jobb som Sveriges ambassadör i Tallinn och med det var Sverige det första främmande land som hade ambassad i Estland efter ockupationens avslutning (Eesti Suursaatkond Stockholmis, 2015). Eftersom Sverige också hade varit nästan den enda som hade någon officiell representation i det sovjetiska Estland, kunde man snabbt etablera en diplomatisk enhet även i det självständiga Estland.

4.2 Andra områden

4.2.1 Miljöfrågor

Miljörörelsen har varit en viktig del av Estlands frigörelsesträvanden. Sovjetunionens metoder i miljöområdet gav en anledning till oro för de lokala därför att livsmiljön blev värre mycket snabbt på grund av föroreningar, otillräckliga vattenreningsanläggningar, oljeskifferverk och planer för fosforitproduktion. Det ledde till att folk själva vill styra sitt land och avsluta förstörelse av dess natur och livsmiljö.

I början av 1989 skrev Per Gahrton och Anna Horn af Rantzien från Miljöpartiet en motion till riksdagens utrikesutskott där de hemställde att undersöka möjligheterna för ett närmare miljösamarbete direkt med Estland utan någon medling ifrån Moskva. Anledningen till detta var att Estland miljöproblem, orsakad av dålig administrering av företag i Estland av centrala makter i Moskva, vilka också påverkade Sveriges miljö men kunde förminskas med Sveriges finansiella och tekniska hjälp. (Sveriges Riksdag, motion nr 1988/89:U556)

I september 1989 besökte Birgitta Dahl, dåtidens miljö- och energiminister, Baltikum och uttalade stark kritik mot miljösituation i Estland, särskilt fosforitproduktion (Küng, 1991: 161). Dahls besök var också det första officiella hög-nivå parlamentsbesöket till Estland och hela Baltikum sedan Sovjetockupationen 1940 (Beitelmair, 2010: 90). Enligt Dahl var detta besök historiskt också på grund av att ”det öppnade vägarna till direkt samarbete mellan de baltiska republikerna och Sverige” och samtidigt hjälpte att fördjupa samarbete med Sovjetunionen (Sveriges Riksdag, protokoll 1989/90:8). Dahls resa blev så ett viktigt steg i samarbete mellan Sverige och Estland i miljöfrågor men också i allmän politisk nivå eftersom genom denna Sverige började se de baltiska republikerna som självständiga partner för samarbete, inte bara delrepubliker av Sovjetunionen, och allt mer började man stödja skapandet av direkta relationer med Estland.

Miljösamarbete blev så en hörnsten i samarbetet mellan Sverige och Baltikum – både i finansiell- och utbildningsområdena. De båda visade sig nödvändiga eftersom miljöteknik i Sverige var mycket avancerad i jämförelse med den som använts i Baltikum och fastän balter var välutbildade, var de i ett svenskt perspektiv också felutbildade. Det led till att Sverige började med finansiell hjälp genom Beredningen för Internationell Tekniskt-Ekonomiskt Samarbete (BITS) och skapade kurser med utbildning och praktik i Sverige för baltiska specialister. (Ahlander, 1992: 50 ff.)

Med Sveriges hjälp kunde Estland, Lettland och Litauen ta del av en Ronneby konferens om förorening i Östersjön 1990. Det var det första gång de Baltiska länder fick agera som autonoma sovjetiska enheter på internationell nivå. (Beitelmair, 2010: 90) Stockholm ville faktiskt ge Estland, Lettland och Litauen möjlighet att utåt demonstrera deras (de facto) självständighet genom mötet, men Moskva förbjöd detta och de baltiska delegaterna (L. Meri, utrikesminister, representerade Estland) måste delta ”inom ramen för den sovjetiske delegaten” (Fredén, 2004: 144 ff.). Som konferensens resultat skapades ett brett Östersjösamarbetsprogram, till vilket Sverige bidrog med över 400 miljoner SEK, teknologi och sakkunskap (Beitelmair, 2010: 104). Även om Sveriges plan inte lyckades fullständigt, betydde konferensen en mycket stor hjälp för de baltiska länderna i Östersjöproblem.

Miljöfrågor blev så det första viktiga samarbetsfältet mellan Sverige och Estland. Sveriges intresse i tematiken började på grund av skyddet av deras egen miljö och natur, men eftersom miljörörelsen var en mycket väsentlig del av Estlands självständighetskrav och genom detta började direkt samarbete mellan Estland och Sverige på svenskt initiativ, kan man också se stöd till Estlands frihetsrörelse här.

4.2.2 Reaktioner i det svenska samhället: måndagsmötena

Medan Sveriges socialdemokratiska regering inte ville öppet stödja Baltikums självständighet för att inte försvaga Gorbatsjovs liberala hållning, mobiliserade den konservativa oppositionen, Baltiska exilorganisationen i Sverige, några icke-statliga organisationer m.m. demonstrationer till stöd för Baltikums frigörelse. Varje måndag samlades människor i städer över hela Sverige för de s.k. måndagsmötena. (Bertelmair, 2010: 91) Första gången samlades man den 19 mars 1990 och fortsatte under 78 gånger. Mötena hade inga partipolitiska förbindelser, men initiativet kom från de borgerliga – moderaterna, folkpartiet och från tidningen Svenska Dagbladet. (Fredén, 2004: 246) Eftersom centrumet för de mötena var Norrmalmstorg i Stockholm, kallades den också Norrmalmstorgrörelsen. Måndagsmötena var ett tecken på att det fanns stöd till det självständiga Baltikum också hos svenska folket.

Utrikesdepartementet hade faktiskt utvecklat ett diskret samarbete med balternas exilorganisationer i Sverige redan från 1988. I esternas fall blev det ändå inte mycket aktivt då man på grund av person- eller partipolitiska motsättningar ofta inte kunde samarbeta. (Fredén, 2004: 245)

4.2.3 Ekonomi

Som en delrepublik i Sovjetunion, var Estland också en del av Sovjetunionens planekonomi. Så började ekonomisk och finansiell samarbete med Sverige mestadels efter frigörelsen. Sverige hjälpte Estland att gå över från planekonomin till kapitalistiska

marknaden och att ansluta Estland till världens ekonomi – naturligtvis på ett sätt som är också välgörande för Sverige själv (Bertelmair, 2010: 107). 1992 tecknades två viktiga ekonomiska avtal mellan Estland och Sverige: Överenskommelse om främjande och ömsesidigt skydd av investeringar (den 20 maj 1992) och Överenskommelse om organiseringen av internationell huvudvägtransport av passagerare och varor (den 30 juli 1992). Sverige blev också snabbt största investerare i Estlands ekonomi. Med statlig finansiell hjälp till Estland började Sverige redan i juli 1990 och svarade för 14,2 % av alla hjälp som Estland fick. (Eesti Suursaatkond Stockholmis, 2015) Hösten 1990 intensifierades den ännu mer, mestadels gällde den miljö- och utbildningsområdena. Våren 1991 hade 20 samarbetsprojekt mellan Sverige och Estland godkänts och den sammanlagda kostnaden var drygt 7 miljoner kronor. (Ahlander, 1992: 162 ff.) Den största delen av ekonomiskt samarbete mellan Sverige och Estland gäller ändå senare tidsperiod än den här uppsatsen hanterar och har också inte så mycket att göra med Estlands frigörelsefråga.

5. Diskussion

Vilken var då Sveriges roll och position i Estlands och det hela Baltikums frigörelse? Hans Olsson har efteråt sagt att Sveriges synpunkt var att frigörelsekampen måste drivas av balterna själva, men Sverige bistod med svar på frågor och beredskap att starta nya aktiviteter om det behövdes (Fredén, 2004: 242). I alla fall kan ingen tveka om att Sveriges bistånd till Estland under frigörelsen var stark och av ganska stor hjälp genom processen.

Sverige skapade en stödpunkt i Tallinn, stödde Estland med finansiella resurser, utbildning, teknologi och olika kunskaper, hjälpte med status i internationella organisationer, tog Estland som en samarbetspartner och stod upp för Estland när Sovjetunionen ville förändra händelserna i Baltikum. Helt och hållet hjälpte Sverige att bygga Estlands självständighet. Å andra sidan – Sverige försökte att hålla politiska händelser mot Estland mestadels på en låg politisk nivå för att inte irritera Sovjetunionen och vågade inte att erkänna Estlands självständighet innan Sovjetunionen eller Ryssland hade gjort detta.

Under hela frigörelseperioden hade Sverige faktiskt ingen säker och genomtänkt Baltikumpolitik (Fredén, 2004: 243), fastän Fredén (1991: 1 ff.) främjade Utrikesdepartementet att utarbeta vissa synpunkter och planer samt med förslag för ett mer aktivt beteende och samarbete för Baltikums frigörelse. Det förklarar något förvirringen i Sveriges handlingar i Estland. Hur som helst, missionen att hjälpa Baltikum ekonomiskt, politiskt och strukturellt intog en mycket viktig plats i Carl Bildts och hans regerings politik (Elthammar och Henningson, 2014: 21). Bildt blev statsminister i oktober 1991 och efter att hans regering hade kommit till makten, förblev Sveriges politik mer aktiv i allmänhet.

Varför beslutade Sverige att bidra till Estlands (och Lettlands och Litauens) självständighetskamp? Genom den här uppsatsen har vi sett tre aspekter som kunde svara på denna fråga:

1. Först och främst, säkerhet och autonomi. Sverige har länge varit en liten neutral granne bredvid Sovjetunionen. Att ett sådant säkerhetshot ligger så nära Sveriges kust kan lätt påverka rikets politik. Men för att skapa någon ”säkerhetssfär” mellan Sverige och Sovjetunion, behövde Sverige befria de Baltiska länderna från Sovjetunionens ockupation (eller för Sverige, annektion).
2. Stödet till Baltikum var chansen att säkerställa svensk ekonomi, ideologi och säkerhet i Östersjöområdet (Elthammar och Henningson, 2014: 16) och med detta förstärka Sveriges regionala position. Inom Holstis teori var Sveriges mål prestige.
3. Den sista anledningen tillhör kategorin ”andra mål” – på grund av historiska och geografiska förbindelser ville Sverige stöda Estlands frihetssökande och genom denna också demokratins och de mänskliga rättigheternas utveckling.

Sammanfattning

Målet med denna uppsats är att undersöka Sveriges politik mot Estland och Estlands frihetsrörelse i slutet av det kalla kriget (1989-1991) med hjälp av studier, dokument, erfarenheter och andra källor.

Uppsatsens teoridel ligger på K. J. Holstis teori om statens utrikespolitiska mål. De är säkerhet, autonomi, välfärd, status och prestige, och andra mål. Teoridelen ger också överblick över några begrepp viktiga i teman och dåtidens politiska situation i Sverige och Estland.

Därefter beskrivs händelserna mellan Sverige och Estland, samt analyseras deras betydelse i Estlands självständighetsrörelse och motiv bakom Sveriges handlingar. De viktigare av dem är skapandet av det svenska generalkonsulatets avdelningskontor i Tallinn, utrikesminister Sven Anderssons besök till Tallinn, hjälp med ekonomiska drag, utbildningen, teknologi och internationella relationer, erkännandet och skapelsen av diplomatiska relationer med det självständiga Estland, samarbete i miljöfrågor, och stödet genom måndagsmötena.

Som resultat kan man säga att Sveriges politik mot frigörelseprocessen i Estland var stödjande. Sverige hjälpte Estland inom många områden och fick med detta en viktig plats i Estlands kamp mot självständigheten. Sveriges politik var tydligt för Estland, men gick inte emot neutralitetspolitikens principer. Allting görs ändå försiktigt för att inte förarga Sovjetunionen. Således erkände Sverige Estlands självständighet bland de första staterna, men bara i enlighet med Ryssland. Det finns tre anledningar bakom Sveriges beteende: breddning av Sveriges säkerhetsområde, förstärkning av Sveriges regionala position inom Östersjöområdet och stödjandet av demokrati, mänskliga rättigheter och ett historiskt nära grannland.

Slutligen kan man säga att Sverige under Estlands självständighetsprocess har varit en viktig rollspelare samt en vänlig stödjande granne utan att gå emot god politisk praxis och har samtidigt framgångsrikt förflyttat sig mot sina egna utrikespolitiska mål.

Resümee

TARTU ÜLIKOOL

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Maailma keelte ja kultuuride kolledž

Skandinavistika osakond

Rootsi keel ja kirjandus

Bakalaureusetöö: Rootsi poliitika Eesti iseseisvumisküsimuses külma sõja lõpuaastatel (1989-1991) / *Svensk politik i frågan om Estlands självständighet i slutet av det kalla kriget (1989-1991)*

Autor: Janeli Harjus

Juhendaja: Mart Kuldkepp, PhD

Tartu 2016

Lehekülgede arv: 36

Lisade arv: 0

Rootsi ja Eesti vahelistes suhetes on ette tulnud väga erinevaid perioode. Nad on kuulunud ühe ja sama riigi koosseisu ning Rootsi tunnustas esimeste riikide seas Eesti iseseisvust, kuid pea esimesena tunustas Rootsi ka Nõukogude anneksiooni Eestis ning andis NSV Liidule välja Saksa armees võidelnud eestlased. Külma sõja ajal oli Rootsi neutraalne riik, Eesti aga kuulus Nõukogude Liidu koosseisu – naaberriike eraldas raudne eesriie. Kui NSV Liidus hakati 1980. aastatel rakendama suuremale avatusele keskenduvaid reforme, lihtsustus ka Rootsi ja Eesti suhtlus.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on uurida Rootsi poliitikat Eesti iseseisvusküsimuses külma sõja lõpuaastatel (1989-1991). Uurimismaterjalina on kasutatud varasemaid uurimusi, dokumente, kogemustel põhinevaid raamatuid ning teisi allikaid. Varasematest uuringutest eristub bakalaureusetöö selle poolest, et keskendub vaid Eesti ja Rootsi suhetele, jättes kõrvale teised Balti riigid.

Bakalaureusetöö teooriaosa toetub K. J. Holsti teooriale riigi välispoliitilistest eesmärkidest, milleks on julgeolek, autonoomia, heaolu, staatus ja prestiiž ning muud

eesmärgid. Teooriaosa annab ka lühiülevaate mõnedest temaatikas olulistest mõistetest ning poliitilisest olukorrast Rootsis ja Eestis uuritaval perioodil ning vahetult enne seda.

Seejärel kirjeldatakse Rootsi ja Eesti vahelisi sündmusi ja analüüsitakse nende tähendust Eesti iseseisvusliikumises ning Rootsi tegevuse motiive. Olulisemad neist on Rootsi peakonsulaadi harukontori avamine Tallinnas, välisminister Sven Anderssoni visiit Tallinnasse, abi majandus-, tehnoloogia- ja haridusvaldkonnas ning rahvusvaheliste suhete alal, iseseisvuse tunnustamine, iseseisvunud Eestiga diplomaatiliste suhete loomine, keskkonna-alane koostöö ja ühiskondlik toetusliikumine.

Uurimuse tulemusena saab öelda, et Rootsi poliitika Eesti vabadusliikumise suhtes oli toetav. Rootsi aitas Eestit paljudes valdkondades ning täitis seeläbi olulist rolli Eesti iseseisvuse saavutamises. Rootsi poliitika oli selgelt Eesti iseseisvust pooldav, kuid ei läinud seejuures vastuollu neutraliteedi hea tavaga ning oli ettevaatlik Nõukogude Liidu suhtes. Seega tunnustas Rootsi Eesti iseseisvust küll esimeste riikide seas, kuid ainult kooskõlas Venemaaga. Rootsi poliitilise käitumise taga on kolm põhjust: Rootsi julgeolekutsooni laiendamine, Rootsi regionaalse positsiooni tugevdamine Läänemere piirkonnas ning demokraatia, inimõiguste ja ajalooliselt lähedase naaberriigi toetamine.

Kokkuvõttes mängis Rootsi Eesti iseseisvusprotsessis tähtsat rolli, olles toetav naaber ning samas liikudes iseenda välispoliitiliste eesmärkide suunas, minemata seejuures vastuollu välispoliitika hea tavaga.

Käll- och litteraturförteckning

Ahlander, D. S. 1991. *1991-05-22 Baltikum – inför Gorbatsjovs besök. Diplomatrapportering om Sovjetunionen 1989-1991.* Utrikesdepartementets arkiv. <https://issuu.com/utrikesdepartementet/docs/namecabbe4> (12.05.2016)

Ahlander, D. S. 1992. *Spelet om Baltikum.* Stockholm : Nordstedts Förlag AB.

Beitelmaier, B. M. 2010. *Explaining Sweden's Baltic policy: construction of regionalism in Northeastern Europe.* München : GRIN Verlag.

Bjereld, U. 1993. *Väljarna och Sveriges utrikespolitik. – Perspektiv på krisen.* SOM-institutet. http://som.gu.se/digitalAssets/1298/1298256_hel_bok.pdf (23.04.2015)

Convention On Rights and Duties of States. 1933. Department of International Law, Organization of American States. <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-40.html> (20.04.2015)

Eesti Suursaatkond Stockholmis. 2015. *Eesti ja Rootsi.* http://www.estemb.se/est/eesti_ja_rootsi (09.05.2016)

Elthammar, A och Henningson, J. 2014. *Sverige & Baltikum - En fallstudie i säkerhetspolitik.* Lunds universitet. <http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/4227919> (27.04.2016)

Erixon, D. 2014. *Swedish Prime Ministers in history.* <http://web.comhem.se/dier/Swedish%20Prime%20Ministers.htm> (10.05.2016)

- Fredén, L. P.** 1991. *1991-02-12 Svensk Baltikumpolitik. Diplomatrapportering om Sovjetunionen 1989-1991.* Utrikesdepartementets arkiv. <https://issuu.com/utrikesdepartementet/docs/1991-02-12--svensk-baltikumpolitik> (12.05.2016)
- Fredén, L. P.** 2004. *Förvandlingar: Baltikums frigörelse och svensk diplomati 1989-1991.* Stockholm : Atlantis.
- Hadenius, S.** 1990. *Swedish Politics During the 20th Century.* 3:e utgåvan. 1985, 1988, 1990 the Swedish Institute.
- Holsti, K. J.** 1995. *International Politics: A Framework For Analysis.* 7:e utgåvan. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall International, Inc.
- Kaupmees, A.** 2005. *Baltimaade vabanemise Rootsi tunnistaja.* Diplomaatia. Juuli/august, nr 22/23. <http://www.diplomaatia.ee/artikkel/baltimaade-vabanemise-rootsi-tunnistaja/> (28.04.2016)
- Küng, A.** 1973. *Vad händer i Baltikum?* Stockholm ; Lund : Aldus/Bonnier.
- Küng, A.** 1991. *Sverige och Estland: äntligen goda grannar?* Göteborg : Akademiförlaget.
- Lundén, T och Nilsson, T.** 2008. *Sverige och Baltikums frigörelse. Två vittnesseminarier om storpolitik kring Östersjön 1989–1994.* Huddinge : Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola : Centre for Baltic and East European Studies (CBEES), Södertörns högskola.
- Mälksoo, L.** 2003. *Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus: Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940.-1991.a ja pärast 1991.a.* Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus.

NEO: Nationalencyklopedins Ordbok. Andra bandet. 1996. Första upplagan, andra tryckningen. Göteborg : Språkdata, och Höganäs : Bokförlaget Bra Böcker AB.

NEO: Nationalencyklopedins Ordbok. Första bandet. 1995. Första upplagan, andra tryckningen. Göteborg : Språkdata, och Höganäs : Bokförlaget Bra Böcker AB.

Nolan, C. J. 1999. *Longmani maailmapoliitika leksikon.* Tallinn : Olion.

Nutt, M. 2008. *Mittetunnustamine ja rahvusvaheline õigus.* Diplomaatia. Veebruar, nr 54. <http://www.diplomaatia.ee/artikkel/mittetunnustamine-ja-rahvusvaheline-oigus/> (20.04.2015)

Pillak, P. 2006. *Balti põgenike väljaandmine.* Tuna. Nr 4. http://www.arhiiv.ee/public/TUNA/Artiklid_Biblio/PillakPeep_Balti_pogenike_TU_NA2006_4.pdf (23.04.2015)

Reinfeldt, F. 2011. *Sverige skyldigt hjälpa Baltikum.* Aftonbladet: Debatt. 15.08.2011. <http://www.aftonbladet.se/debatt/debattamnen/varlden/article13468935.ab> (23.04.2015)

Sevón, C. 1995. *Visionen om Europa: Svensk neutralitet och europeisk återuppbyggnad 1945-1948.* Helsinki : Suomen Historiallinen Seura.

Sveriges Riksdag. *Dokument och lagar.* <http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/> (26.04.2016)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Janeli Harjus,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Svensk politik i frågan om Estlands självständighet i slutet av det kalla kriget (1989-1991)”,

mille juhendaja on Mart Kuldkepp,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **17.05.2016**

Janeli Harjus